

Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. 1-3. kötet. Budapest: L'Harmattan. 2004.) rendkívül népes szerzőgárdájának majdnem a fele más diszciplínák művelője, számos egykori vitapartnere méltatta eredményeit.

Ahogy az is kevés tudósnak adatik meg, hogy a család, az örökösök az életmű eredményeihez méltó és bölcs módon tegyék elérhetővé a kutatói hagyatékot. A folyamatosan bővülő Vargyas Lajos honlapon (<http://www.vargyaslajos.hu>) publikált cikkei mellett megtekinthetők kéziratai, levelei, fényképei.

A kötet közreadásával az MTA BTK Néprajztudományi Intézet új sorozatot indított útjára *Summa Ethnographica* címmel, amelynek keretében a kutatóhely konferenciák, műhelybeszélgetések, vitafórumok anyagait kívánja megjelentetni, valamint tisztelgő és megemlékező tanulmánygyűjteményeket. Kívánom, hogy a tartalmában és megjelenésében egyaránt igényes nyitókötetet sok-sok kövessen hosszú sorban.

Tóth Arnold: Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században. Kézírtas vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon. Miskolc, Herman Ottó Múzeum. 2015. /Officina Musei 22./ 591 p.

Tamás Ildikó

Tóth Arnold nagyszabású monográfiájában az irodalom és a folklór kutatói számára is értékes elemzést és szöveganyagot ad közre. A mű a tudományközi diskurzust erősíti, célkitűzéseiben és módszertanában – a szó pozitív értelmében – illeszkedni akar a folklorisztikához és az irodalomtudományhoz is, a vizsgálat tárgyát képező anyag kívánalmainak megfelelően. A folklór peremvidékére helyezett, sok szempontból átmeneti kategóriának tekintett vőfélyirodalom számos néprajzi munkának képezte már tárgyát, ilyen átfogó áttekintés és összehasonlító szövegfilológiai feldolgozás eddig nem állt rendelkezésünkre. A továbbiakban az általános ismertetésen túl folklorista nézőpontból mutatom be a monográfiát, azokra a kérdésekre összpontosítva, amelyek a tudományszak szempontjából is tanulságosak.

A terminológiai és tipológiai kérdéseket tárgyaló *Bevezető*ben a szerző a vőfélyversek és tála-lóversek összefoglaló elnevezéseként használt vőfélyrigmus helyett a prózai szövegeket is lefedő „vőfélyszöveg” kifejezés használatát javasolja. A bevezetés további részeiben következik a szerző által kijelölt, mintegy 120 éves időkeretbe illeszkedő, a későbbi elemzésekben felhasznált források bemutatása, valamint a módszertani és kutatástörténeti áttekintés.

A második tematikus egység a vőfélyszövegek társadalmi kontextusát, a *Szokáskertet*et mutatja be. A lakodalmi forgatókönyv állandóságával az egyes mozzanatokhoz kapcsolódó, azokat kitöltő szövegek változékonyságát állítja szembe a szerző, kiemelve, hogy a vőfélyversek újabb keletűek, mint a lakodalomhoz kapcsolódó „archaikus”, és az előbbieket térnyerésével fokozatosan viaszszoruló folklórkalkítások. Ezáltal – keletkezésük szempontjából – el is különíti a két szövegcsoporthat: az előbbieket időben későbbi (18. századi), közköltészeti eredetű tulajdonít, míg az utóbbiakat a szóbeliségben sokkal korábban született alkotásoknak tekinti. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy vőfély szavunk már a 14. század végéről adatolható a maival megegyező jelentésben (‘a vő segítő társa’ egyet jelent a vőlegény segítőjével, ugyanis a régiségben a vő ‘vőlegény’ jelentésben is élt). A státuszhoz feltételezhetően kapcsolódó szöveghagyományról azonban hiányoznak a korai források. A vőfély tisztség diakrón változásait a szerző elsősorban abban látja, hogy a ceremóniamesteri funkció fokozatosan kibővül a mulattató-szórakoztató szerepkörrel, ezáltal a vőfély a hegedősök, énekmondók, mendikánsok hagyományának is továbbbővítője. A folklór kutatói számára nagyon tanulságosak a 19. századi, vőfélyeknek készült kézikönyvek helyes előadásmódra vonatkozó utasításai, amelyekből a természetes beszédritmustól, intonációtól eltérő deklamáló előadás elterjedésére

lehet következtetni. Ez valószínűleg összefüggésbe hozható azzal is, hogy hasonló előadói stílus jellemezte a 18. század végi és 19. század eleji „síró-éneklő iskolá”-nak is nevezett szentimentalista színjátszást is, amely a német vándorszínészek és az iskolai drámák előadásának gyakorlatát tükrözte, és gyakran volt céltáblája például a Nyugat és az Athenaeum hasábjain megjelenő kritikáknak.

A *Nyomatás, kézirat, népi írásbeliség* című fejezetben a szerző fontos megállapításokat tesz a vöfélyszövegeket közreadó ponyvairodalom egyes példányainak, valamint a vöfélykönyvek és a népi írásbeliség összevetésének viszonylatában. Kiemeli, hogy „a folklorisztikai értelemben vett *változat, variáns*” (86.) a leghasználhatóbb fogalmak a nyomdai és a kéziratosszöveg-gyűjtemények esetében is, tekintettel arra, hogy még a korabeli nyomdákban sem szó szerinti sokszorosítás történik, sokkal inkább újraalkotás. Az egyéni invenciók, aktualizálások is jól követhetők a ponyván megjelenő és kéziratosszövegekben egyaránt, nemcsak az újabb kiadások, illetve átmásolások folyamatában bekövetkező módosulásokkal, amelyeket az alapos filológus napvilágra hoz. Számos esetben az áthúzott nyomtatott szöveg (vagy a kézírás), mellé- és föléírások, széljegyzetek engednek bepillantást az (újra)alkotási folyamatokba.

A fejezet végén hangsúlyos szerepet kap a vöfélykönyv szóbeliség és írásbeliség közötti „átmeneti műfaj” jellege, részben a változatképződés és -terjedés módozatainak felvázolásában, részben az előadás kontextusában. Az átmenetiséget azzal magyarázza a szerző, hogy hangzó előadásra szánt szövegekről van szó minden esetben, ezeket fejből tudják, és nyelvjárási jellegzetességeket is őriznek (110–111.). Mivel a 19. század közepéig nem számolhatunk egységes köznyelvi normákkal, az „irodalmi nyelvek” is magukon viselik a tájegységek lenyomatait, ebben a kérdésben fontosabbak Tóth Arnold későbbi (az *Összefoglalásban* található) megállapításai: a bizonyíthatóan ponyvai másolásból eredő szöveg a vizsgált kéziratosszövegben mindössze 10%-ot tesz ki; a vöfélyvers a közköltészet versformáiból a szóbeliségben is élő verselést viszi tovább; számos szövegtípus pedig eleve hiányzik a ponyva repertoárjából, míg a kéziratokban rendre előkerülnek variánsaik. Számolni kell tehát csak szóban hagyományozódó szövegekkel, a szóbeliség → írásbeliség irány nagyobb jelentőségével, a kéziratok szélesebb terjesztésével, és általában a három érintett regiszter (szóbeliség, nyomtatott és kéziratosszöveg) bonyolult összefonódásaival. Természetesen az élőszó és az írás bonyolult kapcsolatrendszerének kibogozásában az adott tudományok kész mintákkal szolgál ahhoz, hogy egy kutató melyik elsődlegességével számoljon. Az irodalom kutatói gyakran a folklórt tekintik forrásnak, míg a folklorisztika számára sokszor egy-egy írásos lejegyzés tekinthető kiindulási pontnak.

Tóth Arnold árnyaltan közelít ehhez a kérdéshez, jól példázzák ezt a vöfélyszövegek terjedését illusztráló modelljei (250.), amelyek a negyedik és egyben legterjedelmesebb tematikus egységben, a *Szövegelemzésben* találhatók. A szerző a vöfélykönyvekben elsősorban a közköltészeti műfajok, szövegcsaládok, motívumok, toposzok, a formuláris stílus és poétika továbbélését vizsgálja. A folklórban is megtalálható (tematikus, motivikus, szerkezeti és stílári stb. egyezéseket is mutató) műfajokat, például a köszöntőket, csúfolókat, hazugságmeséket, népdalokat nem vonja be az elemzésekbe. Ennek ellenére elméletben számol a szóbeliség formáló erejével – főként azokban az esetekben, amikor a közköltészeti párhuzamok hiányoznak. A közköltészeti eredet bizonyítékát a szerző – szövegszintű és tematikus párhuzamok, motivikus egyezések, közhelystrófák – mellett a „deák stílus”-ban látja. Utóbbi leginkább megragadható stíluselemei a bibliai idézetek, mitológiai utalások, továbbá a verselés. A mitológiai vonatkozások valóban az iskolázottabb rétegek közvetítését tükrözik, azonban a bibliai tematika akár attól függetlenül is alakulhatott. Ez utóbbi lehetőség az *Összefoglalásban* fel is merül, arra alapozva, hogy „a vöfélykönyvek készítése és használata erősen kötődött a református felekezethez”, továbbá „a protestáns egyházszervezet demokratikusabb

gyakorlatára jellemző népi tisztségviselők tradíciójának” is köszönhető lehet (256.). A vőfélyversek legjellemzőbb versformáját, a felező tizenkettes sorokból álló, bokor- vagy páros rímekkel kapcsolódó négy soros strófákat egyértelműen az írott forrásokból, nevezetesen a Gyöngyösi-strófából vezeti le a szerző. Megjegyzi ugyanakkor, hogy kevés példa akad szabályos vesszorokra, gyakori a 11-es és 13-as szótagszám. Ehhez kapcsolódóan az *Ősszegzés*ben később kifejti, hogy az utóbbi sorfajták népszerűsége a népzenei új stílus kibontakozásával is kapcsolatban lehet, ami pedig a 12-es sort illeti, hagyományos versformaként jelen van a régi stílusú népköltészetben is. Ismét egy olyan jelenséget mutat be tehát, amely a szóbeliségből és az írásbeliségből is megerősítést nyerhetett.

Az eredmények *Ősszegzésében*, a korábban már említetteken kívül szó esik a vőfély repertoárjának változásáról. Izgalmas eredmény, hogy a vőfélyversek közel fele egyedi, variánsokkal nem rendelkező szöveg, amely „valódi alkotói, újraalkotói (produktív) folyamat” eredménye (256.).

A monográfia nagyobbik, második felét a *Példatár* és a hozzá kapcsolódó, a forrásokat és párhuzamokat közlő gazdag jegyzetanyag adja. Az elemzett kilenc kéziratos vőfélykönyvből válogatott szövegek közlésmódja formailag a népköltészet lírai alkotásainak textológiai alapelveihez, részben pedig a régi magyar irodalom szövegkiadási gyakorlatához igazodik. A közreadott szövegekben előfordulnak javítások és a szerző által kikövetkeztetett kiegészítések. Az előbbi oka egyes szövegrészletek szövegromlásként való értékelése, főként az egyéb változatokból ismerhető teljesebb, vagy „értelmesebb” megfogalmazásokra történő hivatkozással. Az utóbbi pedig a kéziratok sokszor rossz, vagy hiányos állapota. Felvetődhet néhány esetben a kérdés, hogy az egyedi változat, vagy a szövegromlás esetéről van-e szó, amely sokszor a kutatók egyéni megítélésén múlik. Ez azonban a monográfián túlmutató, az egész tudomány szakot érintő problematika. Mindenesetre az eredeti, javítás előtti állapotot bemutató szövegrészletek (többnyire egy-egy szó) mindenütt megmaradtak lábjegyzetként, amelyekből jól azonosíthatók a népetimológia (például articsóka helyett: arti csuka) és a – kézírás olykor nehéz kivehetőségéből adódó – rosszul másolások (például Flóra helyett: Telóra) esetei is. Ezeknek az egységesen romlásnak tekintett szövegpéldáknak a részletesebb vizsgálata, és az általuk keletkező új, életképes variánsok kiszűrése a kutatás egyik következő feladata lehet.

Tóth Arnold könyve egy alapos filológiai munka eredménye, több tudomány szakot is ösztönző kérdésfelvetésekkel, és jól megalapozott, a feldolgozott anyagot megfelelő alázattal kezelő következtetésekkel, kiemelkedő eredményekkel.